

RAFINAMENTUL PSIHOLOGICULUI ÎN PROZA SCRITORULUI
BULGAR KONSTANTIN KONSTANTINOV

Cătălina PUIU

„Spațiul e paradisul, timpul e infernul”

M. Cărtărescu, *Orbitor*

Într-o lume literară bulversată de schimbările istorice cauzate de războaie, într-un mediu intelectual ce pendulează între tematică rurală și problematică citadină, un prozator dintre cei mai rafinați ține morțiș să urmeze calea psihologismului proustian. Ne aflăm așadar la începutul anilor '30 ai secolului trecut. Bulgaria este încă o țară agrară și tema satului este predominantă în peisajul literar și artistic. Proza citadină își începe timid parcursul imprevizibil, dar acest lucru nu o împiedică să contrarieze așteptările pașnicului cititor bulgar, obișnuit cu literatura tradiționalistă a lui Ivan Vazov, Elin Pelin sau Iordan Iovkov¹.

Spirit inovator, format la școala franceză și rusă², păstrător al patriotismului renașcentist bulgar, Konstantin Konstantinov este unul dintre autorii de seamă ai perioadei interbelice, admirat de unii, contestat de alții³. Debutul literar îl găsește alături de scriitori valoroși ai începutului de veac. Iordan Iovkov, Nikolai Liliev, Boian Penev, Dora Gabe. Fascinat de profundele spații ale sinelui, de locul în care contrariile se atrag, Konstantin își alege un nou parcurs ce-i dezvăluie, de-a lungul timpului, măsura talentului. A scrie proză este pentru el, indiferent că e vorba de povestiri, jurnale de călătorie, proză memorialistică, eseuri, romane, un proces complex de înțelegere și apropiere de psihologicul uman. „Lumea trebuie schimbată, pentru că e prea plină de durere, suferință, cruzime, urățenie, minciună și falsitate”⁴ – notează prozatorul.

Povestirile citadine din volumele *Clasa a treia* (1936), *Zi după zi* (1938), *Ora șapte dimineața* (1940), asupra cărora ne-am oprit, reflectă cu prisosință mizeria și

¹ V. pe larg direcțiile literare dominante în anii '30 în Bulgaria, în I. Sarandev, *Българска литература 1918-1945*, I (Literatura bulgară, 1918-1945), Sofia, 2004, p.5.

² K. Konstantinov este un foarte bun traducător al operei lui Pușkin, Tolstoi, Turgheniev, Flaubert, Zola, Verlaine, S. Exupery.

³ Sarandev, *op.cit.*, p.316.

⁴ *Idem*.

umiliința unei lumi mărunte, cenușii, previzibile, bântuite de nostalgia trecutului, indiferente la perspectiva viitorului. Cu toate acestea, privirea autorului nu este una critică, compasiunea, și umanismul sunt atributele ei. „În operele lui Konstantinov – afirmă istoricul literar Svetlozar Igov – bunătatea, răutatea, dragostea, compătimirea nu sunt doar categorii ale moralității, ele sunt văzute ca o componentă intrinsecă a sufletului omenesc”⁵. Resemnarea și iubirea, tristețea care nu se diluează în pesimism sunt sentimente cu care autorul privește neînsemnătatea, micimea omului din orășelele de provincie și posibilitățile lui limitate de a schimba în vreun fel realitatea.

Unul dintre leitmotivele ce revin frecvent în paginile narațiunilor lui Konstantinov este călătoria. Aproape în fiecare povestire avem de-a face cu un voiaj. Mare iubitor de necunoscut, cutreierând Bulgaria și străinătatea, Konstantinov își exhibă astfel pasiunea pentru meleaguri neștiute. Fie că merg cu mașina, în secvența *O noapte*, fie cu vaporul în *Cenușă*, *De-a lungul râului* sau cu trenul în *Clasa a treia*, *În tren*, *Ora șapte dimineața*, toate personajele sunt călătore. Fără a avea deschiderea simbolurilor tradiționale, călătoria la Konstantinov se dorește semnificativă doar ca o regăsire nedorită a unor teritorii interioare, o căutare sau, mai degrabă, o fugă de sine. În timpul acestei călătorii, sub influența unei ambianțe îmbătătoare – parfumul florilor de tei în narațiunea *O noapte*, miasmele canalelor venețiene în *Cenușă* sau paharul cu licoare necunoscută și atmosfera ușor suprarealistă în *Ora șapte dimineața* – se produce declicul, metamorfoza, conștientizarea unei stări de fapt nemulțumitoare. Călătoria devine astfel o incursiune psihologică în trecutul mai mult sau mai puțin curat al personajelor:

Tânăra femeie închise ochii și se chinui să adoarmă, dar în zadar. Brusc simți în palmă și în degete fiorul unei strângeri de mână importante pentru ea, închise ochii încetișor și i se păru că simte din nou pe gură buzele lui fierbinți și umede – o dată, de două ori, de trei ori! Asta era, acea demult uitată amintire a unei relații atât de profunde, arzătoare, unice în viața ei, ascunsă chiar unul de celălalt, ce durase doi ani, într-un timp atât de îndepărtat! Acele sărutări fugare, tăcute, în seara plecării lui, plecare ce semăna mai mult cu o fugă. De ce a fost nevoie de toate astea? ... De ce?¹

Textul inserează scurte descripții ale naturii ce au menirea de a evidenția anatomia sufletului. Cu un extraordinar simț al detaliului, autorul pătrunde și diseacă fiecare trăire. Călătoria în spațiu e dublată de călătoria în trecut. Personajele se întorc într-un univers obscur, îndepărtat, pierdut în umbra timpului:

Tânăra femeie privea cum se pierd în depărtare luminițele răzlețe ale portului, cum marea se varsă treptat în cerul lăptos și tulbure. Acolo, în acea îndepărtare încețoșată se scufunda, nelăsând nici un fel de amintire, tot ce trăise, văzuse, simțise în cele treizeci-patruzeci de zile:

⁵ S. Igov, *История на българската литература* (Istoria literaturii bulgare), Sofia, 2002, p.723.

¹ K. Konstantinov, *Пепел* (Cenușă), în vol. *Избрани разкази и пътеписи*, Sofia, 1968, p.30.

orașe, locuri, muzee... totul dispărea undeva departe, pierzându-și valoarea, și cel mai straniu era faptul că în sufletul ei nu simțea nici un regret...¹

Schimbarea se produce pe timpul nopții. „Noaptea e teritoriul umbrelor, al diferenței anevoioase – după cum remarcă Valeri Stefanov în a sa *Istorie a secolului XX*. – Amintirea, visul, iluzia sunt și ele teritorii ale umbrelor, care se ivesc din când în când, vag, nedeslușit [...]. Noaptea e un spațiu al contopirii aparte, un melanj de atingeri, contururi, năluciri, siluete alungite și spaime profunde”². De aceea, nici oamenii, nici clădirile nu au umbre, „personajele, spune Konstantinov, sunt doar niște imagini ale fanteziei, care, din moment în moment, vor dispărea în bezna verzuie”³. Din acest moment-cheie, al schimbării, imperceptibil cititorului sau celorlalți protagoniști ai povestirii, eroii poartă amprenta a ceea ce devin; o stare de indiferență posacă la tot ce înseamnă fapte viitoare îi copleșește, un soi de involuție incertă îi așteaptă:

Soțul, culcat comod în comportamentul gol, dormea pe bancheta din față. Ea privi această față liniștită, aspră, cu barba nerasă de ieri, zări stiloul scump care ieșea din buzunarul de la piept și, brusc, ceva cu totul străin ei, aproape dușmănos, amestecat cu un sentiment confuz de repulsie, se cuibări în sufletul ei. Dintr-odată se simți absolut singură, ca într-o țară necunoscută, ruptă de tot ce avusese vreodată valoare pentru ea⁴.

La începutul călătoriei eroii sunt liniștiți, cuprinși de o fericire calmă: „totul se contopea într-un sentiment de plinătate, de acalmie și siguranță, care se reflecta pe fețele lor într-o expresie de fericită încredere”⁵. În secvența *Ora șapte dimineața* femeia se simte „plină de viață, cuprinsă de o așteptare liniștită și veselă”⁶. Urcați în ultimul moment pe vapor, protagoniștii povestirii *Cenușă* sunt pătrunși de „o stare diafană de ușurare și calm, în care nu-și făcea loc nici un gând, și în care se află, poate, fericirea adevărată”⁷. Treptat narațiunea avansează, iar starea lor se schimbă. Neliniște, înfrigurare, chiar frică, amestecate cu o nepăsare aparentă îi copleșesc. Nu știu ce obscuritate tenebroasă îi învăluie, îi străbate, îi ademenește. Jocul între vis și realitate, între reverie și aievea se amplifică, ba chiar la un moment dat prezentul rămâne într-un con de umbră. Personajele, ușor ambigue, exclamă: „Frumos, nu-i așa? Ca într-un vis...”⁸ sau „– Spuneți! Nu-i așa că totul e un vis?”⁹ Konstantinov este un autor preocupat de

¹ *Idem*, p.32.

² V. Stefanov, *Българска литература XX век* (Literatura bulgară secolul al XX-lea), Sofia, an, p.122.

³ Konstantinov, *Cenușă...*, p.28.

⁴ *Idem*, p.32

⁵ *Ibidem*, p.25.

⁶ K. Konstantinov, *Седем часа заранта* (Ora șapte dimineața), în *vol. cit.*, p. 155.

⁷ *Idem*, *Cenușă...*, p.27.

⁸ *Idem*, *Една нощ* (O noapte), în *vol. cit.*, p.326.

⁹ *Idem*, *Cenușă...*, p.30.

relativizarea graniței dintre ficțiune și realitate, dovadă fiind insistența cu care revine asupra motivului visului.

Rătăcite pe un culoar al vieții, eroii își amintesc senzațiile voluptuoase ale unei legături incestuoase și, din acel moment, încep să trăiască în umbra trecutului. Salturile în trecut sunt tipic proustiene. Doar că *În căutarea timpului pierdut* flash-back-ul se face la contactul cu o prăjitură și este reiterat, pe când la Konstantinov revenirea în timp este singulară și se produce sub influența unei miresme. Cei doi soți din povestirea *O noapte* sunt întâmpinați în micul orașel de provincie unde trebuie să înnopteze de o „tăcere abisală”. Aerul încărcat de parfumul teilor în floare îi îndeamnă la reverie, îi conduce într-o lume a visului, amețitoare: „Aerul era călduț, dulceag, de un straniu năucitor [...] și pătrundea tenace, ca un fior profund și tulburător”¹.

La Veneția, în plimbarea de seară, doctorul, Vesela și pictorul Rașev sunt învălușiți de o atmosferă verde-cenușie, posomorât-melancolică:

Gondola plutea pe Canal Grande, apoi coti pe canale înguste și perpendiculare, întunecoase, misterioase, cu apa murdară și încărcată de miasme. [...] Tăceau, și din când în când, pictorul le arăta vreo casă părăsită: „Aici a locuit Tiepolo... În biserica asta sunt fresce de Veronese...”²

Regăsim în toate narațiunile lui Konstantinov idea bergsoniană a timpului ca o scurgere constantă, întreruptă de momente din trecut cu valoare egală cu cele din prezent. Numai că la Konstantinov polii sunt ușor inversați. Dacă la Proust, care folosește această teorie, trăirile anterioare sunt mai vii decât prezentul șters, aici trăirile prezentului sunt acute, dar ele se subordonează unei întâmplări trecute reprobabile. Din acel moment orice faptă sau întâlnire viitoare, suportă povara indiferenței. În povestirea *O noapte* bărbatul e copleșit de un teribil, înspăimântător sentiment de singurătate:

Din tot corpul și sufletul, dintr-odată el se simți departe de cele petrecute, vedea fiecare amănunt al vieții anterioare, dar cu un asemenea sânge rece, așa cum fluturele își privește coconul din care tocmai a ieșit. Și straniu, în toate astea nu simțea nici un fel de împotrivire, doar o indiferență totală și încă ceva – un brusc sentiment de singurătate, pe care, pentru întâia oară, îl simțea atât de invicibil³.

Călătoria devine astfel un nedorit prilej de schimbare, iar de acum înainte, eroul nu mai are nici un fel de așteptări. „Începea din nou, o lungă, identică cu celelalte, plictisită de sine zi”⁴. La fel de singură se simte Vesela din secvența narativă *Cenușă*,

¹ *Idem*, *O noapte*, în *vol. cit.*, p.326.

² *Idem*, *Cenușă...*, p.30.

³ *Idem*, *O noapte...*, p.334.

⁴ *Idem*.

după întâlnirea inopinantă cu pictorul Rașev. „Dintr-odată se simți absolut singură, ca într-o țară necunoscută, ruptă de tot ce avusese vreodată valoare pentru ea”¹.

Aceeași senzație de singurătate, de pustietate „ca într-o țară străină, ruptă de tot și de toate care avuseseră importanță pentru ea”² este resimțită de eroina povestirii *Ora șapte dimineața*, dar aici finalul va fi unul purificator. Proaspăt divorțata femeie, în așteptarea viitorului soț, fost amant, care trebuia să ajungă în gară la ora 7 dimineața, alege moartea ca gest salvator, inatacabil pentru o faptă blamabilă.

Interesantă ni se pare soluția narativă aleasă de Konstantinov pentru celălalt personaj al povestirii. Partenerul nu resimte transformarea pe aceeași lungime de undă. La el, metamorfoza este exterioară, la nivelul simțurilor, al incompatibilității cu lumea înconjurătoare. Dacă la începutul povestirii, soția este interesată doar pentru câteva ore de aceste „mici orășele, acoperișuri joase, existențe mărunte, insesizabile, care sunt ceea ce ea auzise să se numească – popor”³, la final se bucură că scapă de ceva neplăcut, iritant, potrivit ei. Și nu conștientizează metamorfoza soțului în momentul în care el spune la plecare: „La ce să ne mai grăbim? Ce poate să ne mai aștepte?”⁴

Ficțional, personajele sunt lipsite de privilegiul numelui. Absența numelui, în cazul de față, indică, de fapt, nonidentitatea, oferind cititorului posibilitatea de a extinde situațiile date la un cadru general. Eroii lui Konstantinov, spune criticul literar Ivan Sarandev, sunt „neliniștiți, cuprinși de un fel de nerăbdare, în așteptarea unei schimbări majore și îngrijorătoare. [...] Ei își împart existența între amintiri și speranțe și în felul acesta măsoară adevărata dimensiune a nefericirii lor”⁵.

Schimbarea majoră se va produce sub efectul unei amintiri. Așa cum la Proust, madlena pe care o mănâncă personajul din *În căutarea timpului pierdut* declanșează întoarcerea în trecut, la Konstantinov o simplă vagă, senzație de „ceva cunoscut, o întâmplare uitată, în dezacord cu trecerea timpului”, naște amintiri uitate, nedorite, ascunse într-un ungher al inimii. „Amintirea nu este un lucru mort, spune Konstantin Konstantinov – Amintirea este o altă realitate în care noi participăm cu o dublă existență – cea prezentă și cea din trecut. Viața noastră este de fapt numai o acumulare de amintire”⁶.

Din nefericire, incursiunea în trecut naște îndoieli, neliniști, sentimente vinovate. Finalul este marcat de o stare lucidă, amară, de o indiferență rece, tăioasă. Viitorul devine o stare de fapt cenușie, fetidă, de nemulțumire de sine și de cei din jur:

¹ *Idem, Cenușă...*, p.31.

² *Idem, Ora șapte dimineața...*, p.162.

³ *Idem, O noapte...*, p.327.

⁴ *Idem*, p.334.

⁵ Sarandev, *op.cit.*, p. 314.

⁶ *Idem*.

Ochii lui, bulbucăți și strânși, priveau înainte fără emoție sau nerăbdare. În jur era același cunoscut peisaj dintotdeauna. Drumul lăptos se întindea nemărginit și deasupra lui, deasupra mașinii care gonea, deasupra întregului pământ atârna un cer imens și gol¹.

Finalului îi lipsește seninătatea narativă și cunoscuta moralitate. Aparent normal, monoton, de o acalmie sumbră, textul seamănă cu cel din povestirea *Cenușă*:

Afară începea să se crape de ziuă. Lumina difuză și plumburie atârna deasupra pământului întunecat, iar trenul gâfâind, abia-abia se cățara prin ea. Cerul era jos, neînșorit și inexpressiv. Deasupra acestui peisaj inert cobora încet o nouă zi, născută deja moartă².

În schimb, în *Ora șapte dimineața* atmosfera se purifică după actul sinucigaș al eroinei, act ce spală păcatul adulterului:

Privi din nou spre fundul puțului [...]. Hotărâtă, [...] sări peste balustrada joasă de fier și păși în gol. Jos se auzi doar un zgomot moale, surd. Cântecelel se auzea în continuare la fel de vesel în aerul curat al dimineții³.

„Povestirile lui Konstantinov nu au o structură narativă complexă, nici tema nu e neobișnuită, dar sunt bogate în descrieri psihologice și abundă în detalii fine ale sufletului omenesc”⁴ – remarcă istoricul literar A. Svilenov. Scriitura de o puternică plasticitate, complexă la nivel stilistic, proza reflectă un extraordinar simț al limbii. Imaginile narative sunt dublate de percepții vizuale, auditive și tactile, granițele devin fluide, totul se contopește într-o sinteză inedită:

O, doamne, ce noapte ciudată!... Minunată și grea. Când s-a culcat, mirosul ăsta călduț, dulceag, înfiorător parcă ar fi vrut să o sugrume. Îi intra ca un praf foarte fin în nări, în gât, înăuntrul ei, intra și un fel de oboseală neclară până în vârful degetelor care, în același timp, nu o lăsa să adoarmă⁵.

Registrul sinonimic pare la prima vedere doar un joc al cuvintelor, dar ascunde un profund simț al esteticii cenușului, fetidului, apăsătorului:

O lumină crepusculară tulbure, gălbuie se ivi în spatele ferestrelor. Seara plouase, o ploaie rece, mocănească, care se oprise târziu și se transformase, în timpul nopții, într-o ceață

¹ Konstantinov, *O noapte...*, p.334.

² *Idem*, *Cenușă...*, p.32.

³ *Idem*, *Ora șapte dimineața...*, p.172.

⁴ A. Svilenov, *Речник на българската литература* (Dicționar de literatură bulgară), Sofia, 1967, p.245.

⁵ Konstantinov, *O noapte...*, p.330.

groasă, gri-gălbui, inertă. [...] Se îmbracă, deschise fereastra și, înainte să iasă, privi afară. Ceața densă și gălbui se furișă în cameră, umedă, rece și palpabilă ca o ființă vie¹.

Mai mult, succesiunea de imagini fragmentare ce unesc trecutul și prezentul se contopesc într-un amestec ciudat de ambiguitate, ironie, introspecție psihologică și nasc în cititor un sentiment „întunecat și deznădăjduit”².

Considerat în prezent de critica bulgară „unul dintre cei mai rafinați stilști bulgari”³, Konstantin Konstantinov a rămas într-un con de umbră pe deplin nemeritat în perioada comunistă. Narațiunile sale sunt efectul unui susținut travaliu intelectual și se impun printr-o calitate rară la acea vreme – diseția psihologică. La ora actuală proza sa merită o reevaluare serioasă și o recunoaștere universală. Scriitor cu totul aparte în peisajul literar interbelic, Konstantin Konstantinov ni se dezvăluie ca un talentat peisagist al nebănuitelor profunzimi sufletești, proza sa înscriindu-se pe filonul început de Marcel Proust, Leo Tolstoi, Man Blecher sau Camil Petrescu.

Bibliografie:

- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, București, Editura Aramis, 1993
- Ganceva, Bistra, *Пресъствие на автора в художествена та проза на Константин Константинов*, „Литературна мисъл”, 1974, 5, p.2.
- Ganceva, Bistra, *Черти от психологизма на Константин Константинов*, „Септември”, 1975, кн.11
- Igov, Svetlozar, *История на българската литература*, Sofia, 2002
- Sarandev, Ivan, *Българска литература 1918-1945*, I, Sofia, 2004
- Stefanov, Valeri, *Българска литература XX век*, Sofia, 2003
- Zarev, Pantelei, *История на българската литература*, IV, Sofia, 1976

¹ *Idem*, *Ora șapte...*, p.160.

² P. Zarev, *История на българската литература* (Istoria literaturii bulgare), vol. IV, Sofia, 1976.

³ Sarandev, *op. cit.*, p. 314.

Summary

In a literary world torn by the historical changes caused by wars, in an intellectual environment that oscillates between the rural thematic and the urban problems, one of the most refined prose writers follows the path of the Proustian psychology. Innovative spirit, formed by the French and Russian school, preserver of the Bulgarian patriotism of the Renaissance, Konstantin Konstantinov is one of the notable authors of the inter-war period, admired by some and disputed by others. Fascinated by the profound spaces of the inner self, by the place in which opposites attract, Konstantin chooses a new path, which reveals, in time, the extent of his talent. Writing prose is for him, regardless if we are talking about stories, travelling journals, memorialistic prose, essays or novels, a complex process of understanding and getting in touch with the human psychology. Talented writer of the unknown depths of the human soul, he follows the lead initiated by Marcel Proust, Leo Tolstoy, Max Blecher or Camil Petrescu.